

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Opgetekend

Materiële representatie aan het Haagse hof 1345-1425

van Egmond, A.J.

Publication date

2019

Document Version

Other version

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Egmond, A. J. (2019). *Opgetekend: Materiële representatie aan het Haagse hof 1345-1425*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Slotbeschouwing

Conclusie

Tussen 1345 en 1425 zijn voor de graven uit het Beierse huis betalingen voor materiële representatie opgetekend in een bewaard gebleven administratie van rekeningen. De betalingen maken duidelijk dat waar bijna niets van al deze voorwerpen bewaard is gebleven, deze aan het Haagse hof wel degelijk aanwezig waren in de vorm van tekens die de vorst als zodanig identificeerden, objecten bedoeld om de grafelijke positie en ambitie mee te verbeelden en aankleding om de graaf en diens omgeving mee te verrijken. Om te komen tot een reconstructie van deze materiële cultuur aan het Binnenhof, het doel van deze studie, zijn verschillende rekeningreeksen systematisch doorzocht en diverse bij elkaar horende rekeningposten en aanvullende documenten geanalyseerd. Waar in eerdere studies meestal een enkel voorwerp op anekdotische wijze uit deze rekeningen werd gelicht, konden hier objecten aan het hof in diverse contexten worden geplaatst: het gebruik van representaties voor de verbeelding van macht, de registratie van objecten in de rekeningen en inventarissen, en de totstandkoming en verkrijging ervan binnen de hoforganisatie.

Alle voorstellingen op nog bewaard gebleven aan het hof te relateren objecten hebben de representatie van de graaf in de vorm van een portret en eventueel een wapenteken gemeen. De zegels en munten vormen de enige constante vorm van beeldvorming omdat deze door iedere graaf uitgegeven en in veelvoud vermenigvuldigd en verspreid werden; hieraan konden de andere iconografische uitingen gerelateerd worden. Iedere graaf voor zich had naast de algemene behoefte aan visuele representatie individuele redenen om zich met de eigen verbeelding bezig te houden. Willem V relateerde zijn beeltenis aan die van de keizer, eerst zijn vader Lodewijk de Beier die zijn moeder met de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen had beleend, en later diens opvolger die de leen, inclusief Beieren-Straubing, bevestigde. Albrecht, als broer van de rechtmatige graaf, diende zich als ruwaard ofwel *gubernator* te positioneren en benadrukte daarbij door middel van wapentekens zijn status als Beierse hertog en door middel van een reeks gravenbeelden en een verwantschapstombe de lijn van opvolging. Toen hij het bestuur van de graafschappen tussen zichzelf en zijn zoons verdeelde, werd het motief van de tuin geïntroduceerd en verspreid in de vorm van ketens. Willem VI had veelal te maken met onrusten in zijn gebieden en propageerde het idee van eenheid door de tuin te gebruiken op zijn zegels, munten, en motto. Jacoba probeerde de beeldvorming van haar vader voort te zetten, maar kreeg te maken met haar oom Jan van Beieren, die om zijn positie als *comitus* en later *filius* te bestendigen iconografie inzette om zich aan zijn eigen vader te relateren. De portretten tonen de graven op hun best: als devote gelovigen op de tombe en in de persoonlijke manuscripten; als grafelijke autoriteit in de beeldenreeks, op zegels en op munten; en als goede vorst, die een combinatie is van beide, in de kustminiatur en de hoofse tekening. Van de portretten is niet na te gaan of is gestreefd naar gelijkenis met de historische persoon. De identificatie van de weergegeven figuren, in retrospectief maar ook voor tijdgenoten – zo blijkt uit de schimpbrief met schandbeeld van Jan – hing in grote mate af van inscripties en wapenschilden, die naar de vorst, naar de graafschappen en naar de dynastie van het Beierse huis verwezen. De mate waarin het portret door deze additionele tekens te identificeren was, is een indicatie van de mate waarin daadwerkelijk werd gepoogd met een politieke boodschap een groot publiek te bereiken.

Geconcludeerd kan worden dat de graven uit het Beierse huis niet zozeer met hun portret maar toch vooral met wapentekens en andere politieke motieven hun grafelijke identiteit uitdroegen. Het gebruik van wapenschilden is tevens na te gaan in de rekeningen, waarin deze voor allerlei toepassingen werden vervaardigd. Vanaf 1400 verschijnt voor de verantwoording van uitgaven voor wapenschilden in de rekeningen zelfs een aparte – zij het onregelmatig ingevoegde – rubriek, getiteld *Harnasch ende schilderye*. Vergeleken met het geborduurde wapenschild, veelal vervaardigd voor Albrecht en in het bijzonder voor een omvangrijke kamer, was het geschilderde wapenschild het snelst te vermenigvuldigen en deze werd vooral ingezet op wapendoeken door Willem VI in de Friese en Arkelse oorlogen en door Jacoba en Jan in de opvolgingsstrijd na Willems dood. Zo werd de verschijning van de graaf ‘opgetekend’ met wapentekens.

In geval van de iconografisch besproken objecten maakt de voorstelling het object: zonder figuur geen beeld, zonder beeldenaar geen munt, zonder wapenschildering geen banier. Objecten met portretten en wapenschilden dan wel specifieke voorstellingen waren echter in de minderheid in de grote hoeveelheid luxe objecten die voor het Binnenhof ter verrijking van de graaf werd aangeschaft, zo blijkt uit een inventarisatie van alle relevante posten in de rekeningen. De vorst diende zijn positie als door God uitverkoren vorst uit te dragen door middel van *magnificentia*; zijn rijkdom en vrijgevigheid verstevigden zijn positie als vorst. Dat kwam tot uitdrukking in zijn residenties die met uitgebreide inboedel werden ingericht en aangekleed, zijn persoonlijke eigendommen waarmee hij in gezelschap kon pronken en de door hem uitgedeelde geschenken die in verhouding stonden tot de status van de ontvanger. Voor kennis van deze objecten zijn we geheel aangewezen op de bewaard gebleven administratie waarin deze objecten zijn genoteerd. De Hollandse rekeningreeksen bieden de meest gunstige voorwaarden voor een dergelijk onderzoek door de centrale registratie van bestedingen aan objecten en de goede overlevering van de rekeningreeksen. Het is daarbij niet mogelijk gebleken dezelfde objecten aan te wijzen in de rekeningen en in inventarissen om zo de levensduur, het al dan niet veranderende gebruik of de waardering ervoor te bepalen. Inventarissen waarin objecten zijn getaxeerd, om zo inzicht te krijgen in de al dan niet gestegen waarde van een verzameling, zijn niet bewaard gebleven; de graven lijken niet bezig te zijn geweest met het aanleggen van een collectie. Wel zijn er lijsten met objecten die vanwege verplaatsing of het overgaan in andere handen werden opgetekend. De geldelijke waardering van een object staat, bij aanschaf ervan, wel opgenomen in de rekeningen. Dat de edelmetalen objecten in deze documenten nauwkeuriger geregistreerd zijn dan beschilderde objecten is het gevolg van het doel van de rekeningen, namelijk het verantwoorden van gemaakte kosten, die hoger en meer divers waren bij edelmetalen objecten. Hiertoe bevatte de trossiersrekeningen een aparte rubriek, *Juwelen ende guldenlaken*. Bij de registratie ervan lijkt overigens een tegenstelling te bestaan tussen gebruiksobjecten en afbeeldingen ongeacht welk materiaal. Waar bij een versierd gebruiksobject zelden de iconografie wordt gegeven, wordt bij een object dat primair een afbeelding vormt geen objectnaam gebruikt maar alleen de iconografie genoemd. Uit het ontbreken van objectnamen voor autonome afbeeldingen kan worden afgeleid dat de afbeelding nog geen vanzelfsprekende plaats had aan het Haagse hof. De beste manier om de rekeningen te doorgronden blijkt deze op drie niveaus te analyseren: de boekhoudmethode en indeling, de inhoud van de rekeningposten, en de formuleringen en woordkeuze.

Afstand is een terugkerend thema in deze studie. In de rekeningen is maar zelden geregistreerd dat de graaf en gravin zelf objecten kochten of daadwerkelijk opdracht gaven voor de vervaardiging of aanschaf van een object. Er lijkt dus enige afstand te zijn geweest tussen het vorstenpaar en de voor hen gerealiseerde materiële representatie. Zij hadden zich omringd met een goed georganiseerde hofhouding, de *herberg*, waarin een duidelijk functieverdeling bestond, door de livrei afgebakend in verschillende groepen. De beperkte omvang van de hofhouding maakte echter dat er geen aangewezen persoon verantwoordelijk was voor de materiële representatie; ongeacht rang waren steeds verschillende personen betrokken bij de aanschaf van luxe objecten: edellieden en knechten, kamerlingen en jonkvrouwen, de tesorier en de klerken, wie beschikbaar was en geschikt bevonden werd, werd *ad hoc* ingezet om met kooplieden, wisselaars en ambachtslieden te onderhandelen. Omdat het hof zich vanwege de opmaak van de personele unie regelmatig verplaatste tussen Holland en Henegouwen kwamen de hovelingen met regelmaat in Vlaanderen en Brabant waar de markt in luxe artikelen het meest uitgebreid was. Het merendeel van de objecten werd dan ook kant-en-klaar aangekocht bij kooplieden die vanuit heel Europa daar hun goederen verhandelden. Wat wel speciaal vervaardigd moest worden – zoals de objecten met specifieke voorstellingen – werd niet gemaakt door ambachtslieden in vaste dienst van het hof maar door diverse zelfstandigen die in de nabijheid werkten, of van elders werden uitgenodigd en gecontracteerd door experts die met een specifieke opdracht voor het hof op pad waren gestuurd. Juist de diversiteit van de betrokken hovelingen en hun contacten maakte dat ieder object voor de graaf en gravin binnen handbereik lag.

Voorafgaand aan en na afloop van de hier onderzochte periode hielden de graven uit het Henegouwse en het Bourgondische huis zich op in hun andere gebieden en was het hof in Holland slechts een bestuurscentrum met een vorst op afstand. De graven uit het Beierse huis regeerden niet op afstand maar verbleven grote delen van het jaar in Den Haag; ze leefden te midden van hun hofhouding, moeten op de hoogte zijn geweest van de handelingen door hovelingen die dichtbij hen stonden en waren betrokken bij het afhoren van de rekeningen. Dit is van invloed geweest op de wijze waarop de rekeningen voor hen werden opgesteld. De klerken die alle aankopen voor het hof moesten registreren, werkten zo beknopt mogelijk en lieten informatie die door de nabijheid van de vorst bekend werd verondersteld weg. Allereerst zijn dat de verwijzingen naar het administratiesysteem zelf. Alleen de passieve vorm van de rekeningposten, openend met ‘betaelt ende uutghegheven’, en de formule ‘bi aenbrengen’ verwijzen naar het declaratiesysteem waarin de klerken de kas beheerden, bedragen beschikbaar stelden of de hovelingen met declaraties die bedragen hadden voorgeschoten hun geld terugbetaalden. Ook de rol van de tesorier blijft impliciet: hij legde een eigen voorraad luxe objecten aan zodat hieruit indien nodig diplomatieke geschenken konden worden overgekocht voor het hof. Ten tweede zijn de betalingen voor objecten verre van uitvoerig geregistreerd; vele posten bevatten een minimale hoeveelheid informatie aan de hand waarvan de betaling weer in herinnering gebracht en daarmee goedgekeurd kon worden. Dat betekent dat van alle eigenschappen van een betaling, naast een vermelding van het verkregen object, meestal maar een enkele andere werd genoemd: de verkoper, of de bemiddelaar, of de gelegenheid of de locatie van de aanschaf. Een enkele keer wordt de aankoop in een bijzin wel toegelicht, waaruit veel informatie te halen valt. Een relevante constatering in dit kader is dat door deze notatiewijze juist ook de betrokkenheid van de vorst bij de verkrijging van materiële representatie in de rekeningen onvoldoende zichtbaar zou kunnen zijn opgenomen; bijvoorbeeld bij

projecten waar een opdrachtsituatie zeker verondersteld kan worden ontbreken verwijzingen hiernaar in de rekeningen.

Diezelfde betrokkenheid van de graven uit het Beierse huis maakte dat de rekeningen niet puur werden gezien als administratief document, waarvan alleen de inhoud telde, maar tevens als documenten die gezien mochten worden, die ordelijkheid moesten uitstralen. Bij het afhoren waren behalve de vorst en de klerken ook edellieden en stedelijke vertegenwoordigers aanwezig, zowel in de functie van controlerend raadslid als in die van verantwoordend functionaris. Bij het afhoren werd het bedrag vastgesteld dat de graaf zijn functionaris schuldig was of *vice versa*, wat werd genoteerd op het aan een oorkonde gelijkende laatste folium van de rekening. Daarmee werd ook de relatie van de vorst tot zijn raadlieden en functionarissen bevestigd of beëindigd, in bijzijn van belangrijke edelen en functionarissen. Het belang van het afhoren, dat toenam met de steeds invloedrijker wordende positie van de tesorier, maakte dat de kladadministratie in ieder geval vanaf 1390 keurig werd uitgewerkt in netexemplaren op goed fransijn waarin de belangrijkste initialen werden gedecoreerd, dit alles eerst door de klerken zelf en later door externe schrijvers en verluchters. De verluchting, die zich ontwikkelde van eenvoudig opgesierde letters naar doordachte gedecoreerde initialen, toont dat de kanselarij de rekeningen steeds meer zag als eigen visitekaartje en representatief voor een goed functionerend hof.

Uit dit onderzoek is gebleken dat er zeker sprake was van materiële representatie aan het Haagse hof in de vorm van kostbare objecten, versierde gebruiksvoorwerpen en op zichzelf staande afbeeldingen. Bij de totstandkoming ervan was niet zozeer sprake van grafelijk mecenaat of zelfs patronaat, maar meer van grafelijke consumptie. Een opdracht van de graaf en gravin kan voor het merendeel van de objecten niet bewezen of verondersteld worden en de verantwoordelijkheid van deze aankopen lag niet bij een specifieke functionaris; er was weinig sprake van een bewust aankoopbeleid. Verder ontbrak het aan hofwerkplaatsen met ambachtslieden in vaste dienst die objecten in opdracht vervaardigden en werd het merendeel van de objecten aangekocht bij kooplieden die hun waren tevens sleten aan andere edelen en burgers. Daarom kan een karakterisering van de objecten aan het Haagse hof als hofkunst, of kunst in een specifieke hofstijl worden uitgesloten. Desalniettemin laat het Haagse hof zich karakteriseren als een hof waar bewust objecten werden ingezet voor de representatie van de graaf, waar een brede, zij het *ad hoc* betrokkenheid was van diverse hovelingen bij het verkrijgen ervan en waar iedereen waardering had voor het luxe object.

Epiloog

Om deze studie enigszins beheersbaar te houden, heeft de nadruk op het uitgebreide en goed doorzoekbare Hollands rekeningmateriaal gelegen. Een vervolgstudie zou zich op een vergelijking met Henegouws rekeningmateriaal moeten richten. Omdat betalingen voor materiële representatie in de Henegouwse rekeningen minder eenvoudig zijn terug te vinden en minder structureel in een administratieve context onderzocht kunnen worden, heeft Ludovic Nys een aanzienlijke hoeveelheid divers materiaal doorzocht om het Henegouwse hofleven te kunnen karakteriseren. Vooral de representatie betreffende Willem VI, Margaretha van Bourgondië en Jacoba zou vanuit dit materiaal nog beter belicht kunnen worden, aangezien in hun tijd de administraties van Holland en Henegouwen strikt gescheiden werden gehouden. Het begrip van het consumptiegedrag van een enkele vorst die in verschillende gebieden verbleef en overall luxe objecten laat aanschaffen, in voorliggende studie steeds voor ogen gehouden, kan hierdoor mogelijk vergroot worden.

Een uitbreiding van het onderzoeksonderwerp behoort eveneens tot de mogelijkheden. In deze studie is de directe invloed van de graven bestudeerd: de vorst gaf opdracht tot de vervaardiging of aanschaf van een object ofwel zijn hovelingen kochten een voorwerp met de grafelijke behoefte in gedachte, en de objecten circuleerden aan het hof. De glasramen, die namens de graaf in kerken in bijvoorbeeld Den Haag, Dordrecht, Haarlem, Leiden en Gouda werden geplaatst, zijn een voorbeeld van een direct aandeel in materiële cultuur buiten het hof. Ook indirect heeft de graaf invloed gehad op de materiële cultuur van Holland en Zeeland in bredere zin, door financiële schenkingen of herverdeling van inkomsten. Zo zorgde Willem VI voor nieuwe inkomsten voor de vicarie voor bisschop Gwijde van Avesnes, in wiens Utrechtse grafkapel mogelijk als gevolg hiervan de muurschildering in de kapel werd overschilderd. Jan van Beieren leverde bijvoorbeeld een bijdrage aan de aanschaf van een altaarsteen van de Pieterskerk in Leiden en aan de toren van de Jacobskerk in Den Haag, en Jacoba zou de aanzet hebben gegeven tot de verbouw van de Nicolaaskerk van Brouwershaven. Alhoewel minder voor de hand liggend kunsthistorisch onderzoek, komt de interactie tussen enerzijds de vorst en anderzijds de geestelijkheid of stedelijke overheden door dergelijk onderzoek beter in beeld.

Een studie naar consumptie van of mogelijk gemaakt door een vorst toont hem altijd van zijn gunstigste kant. In uitgebreider biografisch onderzoek naar de vorsten, voor Jacoba gepubliceerd door Antheun Janse en voor Albrecht en Jan van Beieren en Margaretha van Bourgondië aangekondigd door respectievelijk Dick de Boer, Hugo van der Velden en Margreet Brandsma, kan consumptiegedrag tegen andersoortige gedragingen worden afgezet. Hoewel gepoogd is de politieke situatie in de graafschappen te betrekken op de materiële representatie, zal met nieuw onderzoek naar omstandigheden in de graafschappen aan de hand van de rekeningen ook nieuwe verbanden te leggen zijn met de *magificentia* van de vorst. Een logische eerste stap zou zijn het grafelijke consumptiegedrag te relateren aan diens binnenlandse handelingen omtrent muntpolitiek om de relatie met handelende steden te beïnvloeden. Verder leidde bijvoorbeeld het verbod op gildevorming in de steden tot een verstoorde verhouding tussen Albrecht en ambachtslieden, waaronder die in de Leidse lakennijverheid waar het in 1393 tot een oproer kwam. Een andere insteek is uit te gaan van het externe grafelijke beleid. Juist omdat de verschillende graafschappen alleen over het grondgebied van andere vorsten bereikbaar waren, was de relatie van de graaf met de vorsten om hem heen eveneens zeer relevant. Het buitenlandse beleid met betrekking tot tolvrigheden, controles en vrijgeleiden moet zeker uitgediept worden.

Ook het onderzoek naar de rekeningen als materiële documenten kan verder worden uitgebreid. Door middel van (digitaal ondersteund) handenonderzoek kan worden nagegaan welke klerken welke stukken opstelden en kan de overlap tussen de Hollandse en Henegouwse kanselarij in kaart worden gebracht. Dat enkele versies van de bewaard gebleven rekeningen als kladadministratie konden worden geïdentificeerd, is daarbij van groot belang. Voorts kan onderzocht worden of de omschreven Henegouwse en Hollandse boekhoudmethoden inderdaad als specifiek Frans en Duits te karakteriseren zijn. Een volgende stap zou zijn te bekijken of de theorie van de nabijheid van de vorst – zijn betrokkenheid bij zijn hofhouding en administratie maakt dat de registratie in de rekeningen minder precies is maar de rekeningboeken zelf beter verzorgd worden aangeleverd – standhoudt in een vergelijking met de administraties van andere vorsten met andersoortige hoven en hofhoudingen. Mogelijk bestonden structuren waarin de registratie van objecten uitgebreid was, al dan niet afhankelijk van de mate waarin er sprake was een residentieel hof. Hopelijk is deze studie voor dit alles een goede eerste stap.